

для скарбниці в резиденції татар. Під час подорожі Чорним морем на кораблі султана знещадно напали запорозькі козаки, які мали, як здалося на перший погляд, тесаки (?) на ланцюгах, що дозволяє легко схопити їх руками. При відступі вони блискавично з'являються в руках для захисту, а для нападу козаки використовують велику кількість оснащених зброєю човнів, за допомогою яких вони постійно здобувають поживу, створюючи перепону на шляху від Туреччини до столиці, а також спустошують Чорне море як джерело для своїх запасів. Вбивши більшу кількість яничарів, що намагалися чинити шалений опір, козаки оволоділи кораблями, закували посла в ланцюги, потопили решту турків у морі, поділили між собою знайдені у трюмі скарби вартістю більше ніж у три мільйони і, цілком спустошивши кораблі, затопили їх.

У Польщі серед деяких суспільних прошарків поширюються листи, де йдеться про турботу його величності щодо об'єднання сил польського, литовського та козацького військ проти хана з метою забезпечення від магометанської релігії зі згубної Оттоманської імперії; в основі такого об'єднання має бути усвідомлена необхідність, закон і взаємна приязнь. До небезпек, які принесе ця війна у випадку її розв'язання, слід додати ще таке: черви заради свого згубного задоволення завжди підточують державу зсередини. Для Туреччини, де не наважуються на переворот і царює, як ніде, лише сліпа покора першому султанові, можна спрогнозувати вибух, що поверне до себе увагу в усьому світі».

(Мікрофільм цього «летючого листка» зберігається у відділі мікрофільмів Національної бібліотеки у Варшаві.)

УДК 528.9(477)Кордт В.

А. Пивовар,

канд. екон. наук

КАРТИ ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ В НЕРЕАЛІЗОВАНИХ ПЛАНАХ В. КОРДТА

Знайомлячися з вітчизняними публікаціями, присвяченими картографічній спадщині В. А. Кордта та її використанню, не можна не помітити переважання чисто історіографо-біографічних описів та безпосередніх посилань на зміст конкретних карт, вміщених у його виданнях, зокрема – у найбільш запитуваних Матеріалах до історії картографії України (ч. I. – К., 1931). В той же час, навіть у найбільш спеціалізованих дослідженнях, практично відсутні згадки про нереалізовані плани вченого.

Зокрема, у передмові до видання 1931 року (в додатку II), В. Кордт окреслив мінімум 10 конкретних позицій, які залишилися нереалізованими через обмежений обсяг видань і планувалися до розміщення вже в другій частині Матеріалів. З них за джерелами походження 6 відносилися до надбань російської картографії (генеральна ландкарта від Києва по Дніпру до Очакова, укладена Дебоскетом 1743 року; генеральна карта 3-х малоросійських губерній, укладена при генеральному штабі в Глухові 1782 року; карта Київської губернії 1797 року з розподілом на 12 повітів з частин колишніх Київської, Волинської, Брацлавської і Вознесенської губерній; атлас Київської губернії 1800 року з городовими і повітовими картами, укладеними землеміром Масловським; рукописний атлас з 33-х мап терену першої турецької війни 1768–1774 років з картою Новоросійської губернії та Єлисаветградської провінції і частини Запорозького степу з зображенням козачих форпостів), 4 – до іноземної (мапа за виданням опису М. Броневського 1595 року, карти з атласів Польщі і Литви Гласбаха 1770 року і Річчі Занноні 1772 року та генеральна карта Польщі з територією Волині, Поділля, Київського та Брацлавського воєводств Шрямбля 1793 року з віденського атласу Шульбахера 1800 року).

За виключенням карти Броневського, передбачені до видання карти стосувалися території України станом на середину – кінець XVIII ст. і завдяки масштабнішому формату та деталізації адміністративно-

територіальних та географічних об'єктів (аркуші більшості з цих карт супроводжувалися навіть збірними листами), мали суттєво доповнити інформаційний потенціал переважно оглядових мап, вміщених у першій частині Матеріалів до історії картографії України.

Аналіз показує, що 8, або більшість із вищезгаданих карт і атласів (4 з яких у фотокопіях) і на даний час зберігаються в картографічній колекції НБУВ.

Щодо 2-х із картографічних джерел, відомості про які не вдалося відшукати в каталогах залу картографії, перше (мапа до опису М. Броневського) відноситься до однієї з найдавніших карт з зображенням території України, яка в цілому дещо виходить за часові межі основного масиву картографічних джерел XVIII ст. з нереалізованих планів ученого.

Друге з невіднайдених джерел (атлас із 33-х карт терену першої турецької війни) стосується території правобережного півдня України у межах тогочасної Єлисаветградської провінції і Запоріжжя. За далеко не повним описом, залишеним ученим (зазначено формат 45x40 см та загальна назва «Новый театр войны», викарбувана на обкладинці), цей рукописний атлас скоріше за все належав до одного із чисельних приватних зібрань, за рахунок яких у той час інтенсивно поповнювалися картографічні джерела бібліотеки ВУАН. Підставою для такого висновку може бути відсутність будь-яких згадок про подібний атлас серед найвідоміших картографічних каталогів інших спеціалізованих бібліотек, наукових товариств та архівів. Хоча повністю відкидати можливість відшукати таку згадку серед інших джерел, включаючи архівні, не варто. Зазначимо, що В. Кордт в інформації про атлас не повідомляє про час його укладання, про автора, наявність посвідчувальних записів тощо, які могли б висвітлити його приналежність до тієї чи іншої колекції. Із запису В. Кордта в додатку II до передмови, який мав змогу «вивчити» цей атлас тільки тоді, коли друкування першої частини Матеріалів було завершено, можна лише констатувати, що у 1931 році він перебував у Києві.

В той же час, не дивлячись на явну втрату цього унікального джерела з досить цікавого періоду історії південного регіону України, його зміст частково може бути відтворений за рахунок залучення до наукового обігу цілої низки інших картографічних джерел кінця 60-х – початку 70-х років XVIII ст. Зокрема в наявних описах архівно-бібліотечних фондів відклалися мінімум три згадки про карти Єлисаветградської провінції 1769 року, тобто станом на початок російсько-турецької війни. Ще три згадки про такі карти за 1773–1774 роки стосуються завершального періоду війни. Більшість з них зберігається в архівах Санкт-Петербурга та Москви (БАНР, РГО, РГАДА,

РГВИА), польськомовний варіант карти 1769 року зберігся також у бібліотеці Чарторийських у Кракові (Польща). Щодо території Запоріжжя, вона достатньо інформативно (за виключенням козачих форпостів) відображена на прикордонній карті підполковника Томилова 1775 року, укладеній при розмежуванні російсько-турецького кордону відповідно до умов мирного трактату з Оттоманською Портою. Примірник останньої, виконаний у масштабі 6 верст в англ. дюймі (загальний розмір 100x138 см), в даний час зберігається у картографічній колекції НБУВ з досить просторовою назвою «Карта течению рек Днепра и Буга от Елисаветградской провинции вниз до соединения их вод и устья лимана с показанием берегов Гнилого и от него до Берды Азовскаго, а от Кинбурна к Перекопи Чорнаго морей, и как российская граница по мирному в 774-м году при Канарже трактату установлена, и где прежняя на правом берегу Днепра состояла, означена ж между помянутых рек и ситуация объяснена особо экспликацией. Все берега Днепра и Буга, а также и Чернаго моря, кроме Азовскаго от Солёных Уклюк до Берды сыманы по инструменту, а тот берег назначен с примерных карт бывшими инженер афицерами в комиссии инженер подполковника Томилова и им везде объездом и в свезании съёмок поверено 1775-го года». Карта, крім територій, які після розмежування кордону переходили під юрисдикцію Російської держави, містить відомості про суміжні регіони як лівобережного, так і правобережного півдня України, включаючи Українську лінію, Єлисаветградську провінцію тощо. При її публікації (з розбивкою на певні частини) можна значною мірою компенсувати інформаційний потенціал втрачених карт з атласу театру нової війни, намічених до видання В. Кордтом.

Крім переліку картографічних джерел переважно другої половини XVIII ст., що окреслювали майбутні наміри вченого, описуючи історію укладання Російського атласу 1745 року, В. Кордт наводить досить детальну інформацію про карти першої половини століття, які стосуються території України, в складі зібрання карт, вивезених чи переданих усвій час до Франції Жозефом-Миколаєм Делілем. Зокрема, із 150 рукописних мап Делілевої колекції, які зберігаються у географічній секції Національної бібліотеки в Парижі, 28 В. Кордтом віднесені до таких, що безпосередньо стосуються території України. Ще 16 таких карт, придбаних від Деліля, зберігаються у Парижі при Депо карт і планів флоту. Більшість зазначених карт належать до надбань вітчизняної картографії і стосуються тогочасних кордонів Росії з Польщею і Кримом, басейнів Дніпра і Дону, Малоросії та Слобожанщини, території тогочасних Київської і Азовської губерній. Досить цікавими для

дослідників може бути зміст мапи України і Криму графа Мініха, генеральної карти України від Дону до Дністра та багатьох інших.

За відсутності копій зазначених карт, В. Кордтом на той час не ставилося питання про їх публікацію. В сучасних умовах, коли для цього є всі технічні можливості, очевидно варто звернути увагу також і на ці картографічні джерела, залучення яких до наукового обігу дозволить суттєво поглибити інформаційний потенціал наукових досліджень як у галузі історії України, так і на теренах її історичної картографії.

УДК 528.9(477)

Ростислав Сосса,

д-р географ. наук, професор

ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ВИВЧЕННЯ КАРТОГРАФІЧНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ

Відзначення 150-річчя від дня народження Веніаміна Кордта стало доброю нагодою розглянути сучасний стан збереження та вивчення картографічної спадщини України.

Становлення історичного картознавства України пов'язане насамперед з діяльністю Веніаміна Олександровича (Христофор Іоганн Веніамін) Кордта (1860–1934). Виданням у 1899 р. першого тому «Материалов по истории русской картографии» В. Кордт започаткував системне дослідження історії картографування України та Росії шляхом всебічного вивчення основних картографічних творів минулого, умов і особливостей їх створення з наступним включенням до видання репродукцій цих карт з ґрунтовними коментарями. Цим було покладено початок серії видань «Monumenta cartographiae Ucrainae» («Пам'ятки картографії України»). Фундаментальний 4-томний атлас В. Кордта (1899, 1906, 1910, 1931) досі є важливим джерелом з історії картографування, що містить велику кількість репродукцій та цінні коментарі, якими супроводжено карти.

У радянські часи дослідження історії картографування території України особливо не заохочувалися. Картографічні джерела використовували здебільшого при вивченні історії України. Із середини 1980-х років повертається інтерес українських науковців до цієї проблематики.

З 1990-х років спостерігається значна активізація досліджень історії картографії України, цьому сприяли проголошення незалежності нашої держави та нагальна потреба об'єктивного пізнання минулого. Дослідники звернулися до вивчення всього історичного процесу картографування території України, дослідження найвидатніших пам'яток картографії, вкладу окремих осіб у розвиток картографії України (А. В. Бойко, М. Г. Вавричин, С. М. Височенко, А. Л. Герус, А. Ю. Гордєєв, Я. Р. Дашкевич, Я. І. Жупанський, У. Р. Кришталович, Т. Ю. Люта (Гирич), Н. В. Падюка,